

Mircea BORCILĂ

Reflecții privind procesul de integrare a lui Eugeniu Coșeriu în știința și cultura română

M.B. – prof. univ. dr. asociat, Școala Doctorală Filologie, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca. Fondator, profesor și șef al Catedrei de lingvistică generală și semiotică (1997-2007). A publicat 215 lucrări de lingvistică istorică, generală, poetică și semiotică. Vicepreședinte al Societății de Științe Filologice din România. Președinte al Societății Culturale „Lucian Blaga”, al Centrului de Studii Integraliste și al Asociației Cultural-Științifice „Eugeniu Coșeriu”.

Opera lui Eugeniu Coșeriu (1921-2003) constituie, înainte de toate, obiectul unei ample și aprofundate dezbateri științifice, care se desfășoară, de mai bine de o jumătate de secol, pe mai multe meridiane culturale ale lumii. Tânărul plecat din România pe când nu împlinise încă 20 de ani, și-a desăvârșit, cum se știe, studiile în Italia, între anii 1940-1950 (la Roma, Padova și Milano), reușind, apoi, să elaboreze – într-o primă etapă, la Universitatea din Montevideo, în Uruguay (1950-1963) și apoi la Tübingen, în Germania – unul dintre cele mai originale și mai impunătoare edificii conceptuale din domeniul științelor contemporane ale limbajului și ale culturii în general. Opera sa i-a conferit lui Coșeriu, chiar în cursul dezvoltării ei, un imens prestigiu în comunitatea științifică internațională¹. Cu toate acestea, procesul de interpretare și valorizare a acestei opere se extinde, deja, ca durată, peste limitele consemnate în cazul celebrului său predecesor franco-elvețian, Ferdinand de Saussure, și este, cu certitudine, departe de a se fi încheiat. Cei mai autorizați exegeți care s-au pronunțat asupra acestei opere (în ordine cronologică, în Anglia, Italia, Uniunea Sovietică, Germania, Spania, Japonia, Franța,

Statele Unite, Brazilia ș.a.) au ajuns să îl considere pe savantul nostru, încă din timpul vieții sale, drept unul dintre cei mai temeinici înnoitori ai disciplinei lingvistice din jumătatea a doua a secolului al XX-lea și fondator autentic al unei doctrine proprii, a „lingvisticii integrale”, care își depășește considerabil epoca, aparținând, în mod esențial, secolului XXI². Pe măsura dezvoltării efortului exegetic asupra ansamblului operei sale și a confruntării cu ‘paradigmele’ dominante din teoria și practica cercetării disciplinare curente, i.e. ‘generativismul’ și ‘cognitivismul’, s-a ajuns însă, în mod inevitabil, și la o estimare severă a dificultăților enorme care stau în calea procesului de „integrare” a noii concepții. Aceste dificultăți – motivate, în măsură considerabilă, și de gradul neobișnuit de profunzime și de complexitate al gândirii coșeriene – nu au putut determina totuși o stagnare a dezvoltării întregului proces exegetic pe plan internațional. În pofida unor „profeții” sceptice sau chiar pesimiste mai vechi, conform cărora interesul pentru personalitatea și opera lui Coșeriu se va diminua treptat sau chiar va dispărea odată cu stingerea din viață a savantului (survenită accidental, la 7 septembrie 2002, într-o clinică din Tübingen), putem constata, astăzi, cu satisfacție, că începutul nostru crepuscular de nou veac și de mileniu atestă, dimpotrivă, o veritabilă „r e s u r e c ț i e”, la scară mondială, a studiilor consacrate moștenirii sale științifice³. Numărul de lucrări adunate în volume de culegeri, apărute după moartea lingvistului, și, mai ales, instituționalizarea acestui curent de cercetări, prin organizarea, începând din 2007, tot la doi ani, în diferite țări ale lumii, a congreselor și colocviilor internaționale consacrate operei sale, cu publicarea documentelor acestora în volume de referință, au contribuit decisiv la declanșarea, în această perioadă, a unei remarcabile mișcări ideatice transculturale, care se legitimează, de pe acum, sub numele generic de „Linguistica coșeriana”⁴.

Am conturat – împreună cu colegii mei de la Centrul de Studii Integraliste „Eugeniu Coșeriu” din Cluj (fondat în 1998) și de la recent înființata Asociație Cultural-Științifică „Eugeniu Coșeriu” (2017), din același Centru – o imagine de ansamblu asupra modului în care înțelegem noi acest proces, într-un prim volum antologic, conceput în sensul exigențelor marelui savant. În cele ce urmează voi prezenta, într-o formă sever simplificată, primele două momente ale unui demers sinoptic menit să dea seama de dinamica istorică a procesului științific

investigat. Cea dintâi secvență va propune, astfel, o circumscriere a **momentului originar**, al primei tinereți a lui Coșeriu, în care, cum recunoaște el însuși, s-a produs atât „un început de integrare” a sa în cultura română a epocii, cât și, subliniez eu, *emergența orientării și a concepției fondatoare a întregii sale opere*. Secvența secundă va schița, apoi, prin corelare în contrapunct, **momentul critic al integrării** operei sale, realizate în afara țării, în cultura și lingvistica română a anilor 1950-1990, încercând să evidențieze, în linii mari, *motivele culturale* care explică dificultățile particulare *ale receptării*, precum și decalajul istoric înregistrat, în această perioadă, în recunoașterea și promovarea creației coșeriene în România, în comparație cu succesul acesteia în afara țării. Articularea sensului acestor două secvențe nu poate intenționa, firește, să se substituie unei dezbateri frontale și aprofundate a dimensiunii *hotărâtoare* a momentului actual al procesului științific urmărit, dar ea mi se pare că ne conduce spre această finalitate, prin comprehensiunea sensului istoric de ansamblu al acestui proces.

Primul pas pe calea unei considerări aprofundate a problemei ‘integrării’ lui Coșeriu în cultura română îl reprezintă, după convingerea mea, evaluarea corectă a *apartenenței originare a viitorului lingvist la contextul culturii române interbelice, în care el și-a dobândit stratul primar al formației științifice și orientarea genuină a întregii sale activități*. Această dimensiune a rămas, în general, puțin cunoscută nu numai în debaterile actuale occidentale, ci și la noi – deși lingvistul însuși a atras atenția, cum vom vedea, în numeroase rânduri ale reflecțiilor sale târzii, asupra importanței acestui moment auroral în biografia sa spirituală. Scurte pledoarii pentru relevanța acestui moment au schițat, recent, și doi dintre cei mai importanți promotori ai operei coșeriene în România – Eugen Munteanu, de la Iași, și Ileana Oancea, de la Timișoara⁵.

Mă voi înscrie, cu observațiile care urmează, în sensul acestor pledoarii, pornind însă, înainte de toate, de la ceea ce Eugeniu Coșeriu definea drept „**cadrul ideal și baza dezvoltării** [sale] **ulterioare**”. Principalele puncte de reper pentru circumscrierea acestui cadru originar sunt furnizate de lingvistul nostru însuși. Din unghiul adoptat, cea dintâi coordonată a „cadrului” (sau orizontului inițial) vizat se impune a fi trasată prin raportare la spațiul geografic-cultural și timpul istoric al primei sale tinereți, cu „atmosfera” aparte și educația dobândită în familie și

în școala românească a vremii. Coșeriu însuși își revendică, înainte de toate, apartenența la un spațiu european de particulară fecunditate culturală, pe care îl circumscrie geografic, într-un „dreptunghi de aur” din Nordul României, în regiunea „Moldovei de Nord”. Această zonă este legitimată spiritual prin operele strălucite ale unei întregi pleiade de mari creatori: scriitorii Mihai Eminescu, Ion Creangă, Mihail Sadoveanu; istoricul Nicolae Iorga; muzicienii George Enescu, Ciprian Porumbescu; pictorul Ion Luchian; „polihistorul” și scriitorul Bogdan Petriceicu Hasdeu, considerat „primul lingvist” de talie europeană al României, și „atâția alții” (Coșeriu 2001a: 785; 2001b: 805). Încercând să-și explice „enigma” fecundității spirituale excepționale a acestei restrânse zone geografice, Coșeriu va invoca și prezența roditoare a unor „tradiții”, „care există și care s-au păstrat acolo”, precum și a unei „atmosfera aparte care le menține” – aspecte pe care le va relaționa, între altele, și cu „anumite legături mai vechi cu restul culturii europene” (de exemplu, cu „școala latină din Polonia” ș.a.) (Coșeriu 2001b: 804-805; subl. n. – M.B.). Aspectul cel mai pregnant al cadrului originar, pe care viitorul savant îl evidențiază cu deosebire, este legat însă nu atât de spațiul geografic-cultural ca atare, cât de timpul istoric cu adevărat crucial în care i-a fost dat să vină pe lume, la Mihăileni, în 9 mai 1921. Este un moment cu semnificație singulară pentru „neamul românesc” (cum își intitulează Iorga celebra revistă), moment pe care Coșeriu îl pune, ca și cei mai mulți conaționali ai săi, sub semnul metaforic al unei miraculoase și „fericite «conjuncții a astrilor»”. În 1917 se prăbușește, cum se știe, Imperiul Rus, iar în 1918 se înfăptuiește ceea ce românii numesc „Marea Unire cu Patria–Mamă” a ținuturilor românești înstrăinate, între care și Basarabia, inclusiv ținutul în care se va naște, peste numai trei ani, Eugeniu Coșeriu. În mărturisirile sale târzii, învățatul nostru va considera acest moment istoric drept „*Întâiul Mare Noroc al vieții*” sale: „faptul că m-am născut în țara întregită și în acea atmosferă românească, care pentru noi părea eternă” (Coșeriu 2001a: 792). Viitorul mare lingvist va crește și se va dezvolta, într-o primă etapă a vieții sale, tocmai în acea „atmosferă” culturală românească din care s-a ivit, în numai 22 de ani, cea mai bogată și mai valoroasă „zestre” din întreaga istorie a culturii române. Mi se pare important să subliniez, în acest context, insistența lingvistului din anii târzii asupra sentimentului puternic de apartenență la matricea acestei culturi: „Ne simțeam

toți din această generație ca fiind pur și simplu români și mi se părea pur și simplu absurd că ne-am putea despărți vreodată de România și de cultura română” (*Ibidem*: 780). Acest sentiment a putut fi nutrit, la rădăcinile lui, și pe traseul intim al descendenței părinților lui dintr-o linie de înrudire care „ținuse limba română la icoană”: „eram înrudiți cu Mitropolitul Basarabiei, Gurie Grosu, care a jucat un rol important, deja ca arhimandrit în «Sfatul Țării», la prima unire din 1917-1918” (*Ibidem*: 782). În același spirit, Coșeriu își evocă părinții, cu profundă recunoștință, pentru că l-au înzestrat – nu doar cu geniu nativ, am spune noi!, ci și – cu prețiosul tezaur al „*dragostei de carte și al credinței în Dumnezeu*”. Aceste valori axiale au fost „răsădite” în prundul primar al conștiinței sale și l-au călăuzit, ca vectori de profunzime, nu doar ai conduitei și ai verticalității sale morale exemplare, ci și ai formării sale intelectuale neobișnuit de temeinice. Ele răzbat, în orice caz, și în „*setea de universalitate*” pe care și-o recunoaște cu toată onestitatea de cuget, în anii senectuții, ca originând în acest cadru și „ghidându-i”, apoi, din adâncime, ansamblul activității și al manifestărilor vieții sale intelectuale.

Rolul cel mai pregnant pentru întreaga sa dezvoltare ulterioară l-a avut însă, fără îndoială, cum va sublinia mereu el însuși, „**școala românească**” a timpului, pe care o consideră pilonul esențial pentru formarea sa intelectuală. Educația primită mai întâi la Școala din Mihăileni, continuând cu studiile medii la Liceul „Ion Creangă” din Bălți și culminând cu primul an de studii la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași i-a jalonat tânărului „învățăcel” dintâiul traseu al unei deveniri spirituale care îl va înscrie, ulterior, între cei mai importanți intelectuali ai vremii sale. Pentru a evalua corect amplitudinea „ecoului” real și profund al educării conștiinței sale în aceste instituții, trebuie pornit de la adevărul foarte important – subliniat răspicat de Coșeriu! – că școala românească dintre cele două războaie era, într-adevăr, o „școală excepțională”. Gradul înalt de exigență în educația sa formatoare s-a manifestat, cum atestă mărturisirile lingvistului, încă de la nivelul primar și liceal. Într-o formulare generală, învățământul românesc din Basarabia s-a dovedit, la aceste nivele, pentru tinerii din generația lui, „în același timp, sever și solid, poate tocmai pentru că aparținusem unui alt imperiu și trebuia să ne reintegrăm prin școală” (Coșeriu 2001b: 795; subl. n. – M.B.). Sursele documentare de până acum evidențiază și certifică acest aspect, în

biografia intelectuală coșeriană, în primul rând, *din unghiul neobișnuitei extensiuni și al extraordinarei varietăți domeniiale* în care a fost cultivată setea sa de cunoaștere, precum și al numărului neobișnuit de limbi învățate în întreaga perioadă a studiilor sale românești. Considerații mai recente atrag cu îndreptățire atenția și asupra „legăturii directe dintre educația primită de copilul și adolescentul Coșeriu și împlinirea ulterioară a fulminantei cariere coșeriene”, cu mențiunea că numai această legătură „face să se înțeleagă fabulosul său destin planetar” și că, în absența ei, acest destin „nu ar fi putut să se îplinească” (Munteanu 2016: 11-12). Aprofundând acest fir investigațional, am încercat să argumentez – pe baza unei considerări interpretative analitice a numeroaselor mărturii coșeriene și a fondului documentar biografic disponibil până în prezent – teza că, în cadrul studiilor sale la „liceul de elită” din Bălți și la Universitatea din Iași, se produce *orientarea fundamentală* a conștiinței viitorului savant, atât în sensul **conturării domeniului propriu al cercetării sale științifice originale**, cât și în sensul de **emergență a nucleului conceptual** pe care se va clădi întregul edificiu teoretic al *concepției ‘integralismului lingvistic’*.

Delimitarea în *extensiune* a viitorului domeniu de cercetare se produce, cu certitudine, încă la sfârșitul studiilor liceale. Această perioadă este caracterizată, în primul rând, prin multitudinea intereselor de cunoaștere ale tânărului elev, pe care – cum ni se probează în volumul recent al lui T. Popovici – „îl interesau deopotrivă științele reale și [cele] umaniste” și care obținuse, în ultima clasă, premiul I pe țară la Concursul național de geografie (Popovici 2016: 47). Încă din perioada liceului se atestă, fără dubiu, și o focalizare netă a intereselor sale „științifice”, într-un sens care anticipează dezvoltarea activității sale ulterioare. Un fapt semnificativ în această privință poate fi surprins într-un detaliu biografic care, la prima vedere, ar putea părea minor și fără semnificație aparte: deși în urma amintitului premiu la geografie, celebrul profesor Simion Mehedinți îi oferise o bursă pentru anul I de studii la Facultatea de Geografie a prestigioasei Universități din București, tânărul elev de la Liceul „Ion Creangă” din Bălți („copil sărac!”) a avut puterea să refuze această generoasă ofertă. Explicația recentă a harnicului biograf basarabean că „Eugen era pasionat de limbă și literatură” (Popovici 2016: 55) este corectă, însă incompletă. Ea apare precizată, de altfel, într-o mărturisire crucială (consemnată într-un alt context):

în această perioadă, tânărul licean ajunsese la **„ideea de a se ocupa de filologie, în sensul larg al cuvântului, adică de literatură, de lingvistică și de istorie”** (cf. Popovici 2016: 57-58; subl. n. – M.B.). „Ideea” a avut forța directoare de a-l convinge pe tânărul Eugeniu să se înscrie la secția Filologie modernă, din cadrul Universității din Iași. Viitorul student nu va urmări, desigur, la Iași, calificarea științifică într-o „filologie” înțeleasă în sensul formal și pozitivist, impus ca dominant pe plan european în secolul al XIX-lea, ci va aspira spre o filologie pe care o credea nouă (cel puțin la noi), *cu un profil mult mai vast și orientată, primordial, spre un „conținut” istoric-cultural*: „Mă gândeam la o filologie mult mai vastă, care conține și istorie, și istoria culturii și cultura în general, folclor ș.a.m.d.” (cf. Coșeriu 2001a: 782; Coșeriu 2001b; subl. n. – M.B.). Această „filologie”, în sens larg, centrată, în primul rând, pe studiul „literaturii, limbii și istoriei” nu exista, desigur, ca disciplină unitară, legitimată în sistemul de învățământ universitar românesc, cu toate că ea fusese deja anticipată în cercetările lui B. P. Hasdeu, la Iași și, apoi, la București, sau ale lui S. Pușcariu la Cluj – savanții pe care Coșeriu îi va considera, până la ultimele sale confesiuni, drept *singurii lingviști români care au contribuit la „progresul teoretic al disciplinei” lor la nivel european* (Coșeriu 1992d; Coșeriu 1996a; Coșeriu 1996b ș.a.). Tânărul Coșeriu va dobândi însă, cu siguranță, în mediul universitar și literar al Iașului din anii 1939-1940, *orientarea sa proprie, și comprehensiune* în privința domeniului înspre care aspira. O analiză atentă a textelor publicate de el, în această perioadă, în „Jurnalul literar” al lui George Călinescu (la care își începuse colaborarea încă din liceu) și în revista „Arhiva” din Iași, poate atesta, fără îndoială, semnele doveditoare nu numai pentru **„un început de integrare în cultura română”**, ci și pentru prefigurarea orientării în care se va dezvolta, ulterior, întreaga sa operă științifică. Prin coroborarea unei asemenea analize cu mărturișirile din anii târzii se vor putea circumscrie, fără dubiu, acele „idei încă nebuloase, mai mult sau mai puțin vagi”, despre care Coșeriu susține, în repetate rânduri, că le avea „încă de la început” și care alcătuiesc, de fapt, însuși **nucleul originator** al *concepției* sale științifice. Ele se referă, în primul rând, la **„această unitate de limbă, cultură și istorie”**, la care mărturisește că se „gândea” mereu, încă înaintea studiilor din Italia și a „cristalizării” concepției sale la Montevideo (Coșeriu 1992b; Coșeriu 1992c). Rolul coagulant în acest proces genetic l-a avut, fără

îndoială, intuiția sa fundamentală asupra „naturii creative a limbajului și a locului acestuia printre celelalte activități umane”, despre care mărturisește revelator că „exista deja”, în momentul în care a scris „primul studiu stilistic despre Ion Barbu” (publicat la Milano, în 1949) și care contribuise, fără îndoială, în mod decisiv la cimentarea conglomeratului său ideatic originar al „unității filologice” și la deschiderea spre fundamentarea cea mai adâncă, la nivel filosofic, a concepției care stă la baza întregii sale opere. Fără a putea urmări, aici, articularea coerentă a acestei deschideri, voi sublinia doar că acest adevăr crucial privind nucleul genetic al concepției „integrale” este confirmat tranșant și în cele două volume de interviuri, realizate mai întâi în România, de către cel mai important discipol al său din București, Nicolae Saramandu, și apoi în Germania, la Tübingen, de către Johannes Kabatek și Alfredo Murguía. Primul reper situează acest „adevăr” între acele „i d e i”, pe care Coșeriu le avea din România, „mai mult sau mai puțin vagi, așa mai mult ca intuiții” și care i „s-au clarificat”, apoi, în Italia: „ideea mea fundamentală a fost [*a existat*] de la început și, de aceea, concepția s-a dezvoltat, apoi, așa spune eu, în mod coerent, și nu s-a dezvoltat, așa spune chiar că s-a desfășurat, s-a manifestat, deși era conținută *in nuce* de la început” (Coșeriu 1996a: 10-11, 13; subl. n. – M.B.). Volumul german certifică aceeași afirmație, decisivă pentru biografia spirituală a lui Coșeriu și a operei sale, sub forma unei *metafore*, i-aș spune *revelatoare*, care indică faptul că „rădăcinile trunchiului concepției” sale își trag seva dintr-un moment anterior studiilor italiene, cu precizarea că *manifestarea* acestora se „vădește” în „aplicația sa asupra poeziei lui Ion Barbu” (Kabatek & Murguía 1997: 144). În sfârșit, trebuie observat că și cea de-a doua dimensiune fundamentală care constituie nucleul ideatic al concepției coșeriene se ivește în această perioadă și că ea vizează chiar „**genul de știință**” pe care Coșeriu îl intuia deja ca adecvat în studiul asupra noului „obiect” al „științei integrale” prefigurate. Problema acestei dimensiuni va fi elaborată frontal cu ocazia decernării titlului *doctor honoris causa* la Cluj, din 1992. Reluând un motiv anterior, expus la Granada în 1994, savantul nostru va insista, acum, că școala românească i-a dat, „mai întâi”, nu numai „setea de universalitate”, ci și „principiile” pe care le-a „formulat explicit mult mai târziu”, dar care l-au „ghidat [ulterior] mai mult sau mai puțin intuitiv” în întreaga sa activitate (Coșeriu 1992a: *passim*; 1996b: 598-600).

Dimensiunea centrală a procesului de integrare a lui Eugeniu Coșeriu în știința și cultura română poate fi descoperită, fără îndoială, încă din **momentul istoric** (pe care l-am numit) ‘**critic**’ al acestui proces (*supra*). Acest „moment” se manifestă pregnant în perioada anilor 1950-1990 ai secolului trecut și el nu a fost supus, până în prezent, după cunoștința mea, unei examinări sistematice și aprofundate. Împărtășesc convingerea că se pot schița, totuși, coordonatele definițiilor ale momentului vizat pornind, ca și în prima secvență, de la prețiosul corpus de convorbiri, dialoguri și mărturisiri, consemnate în deceniul „întoarcerii acasă”, de după aprilie 1992, în urma fructuoaselor întâlniri cu intelectualii români din numeroase centre universitare ale țării (Cluj-Napoca, Iași, Constanța, București, Timișoara, Sibiu, Suceava ș.a.) și ale „patriei [sale] mici” (Chișinău, Bălți). Imaginea globală a contextului cultural românesc, examinat acum, contrastează, firește, puternic cu „cadrul ideal” al „începutului de integrare” schițat anterior, în primul rând prin absența tonusului participativ și prin distanțarea perspectivei hermeneutice adoptate de autor. Coșeriu tratează, acum, cu deplin temei, tema „integrării [sale] adevărate” în cultura română ca pe una care „*nu se pune ca problemă din punctul [său] de vedere*”, întrucât el a „înțeles de la început că *a face cultură română înseamnă a face cultură universală*” (Coșeriu 2001b: 809; subl. n. – M.B.). „Problema” se legitimează și se justifică, principial și istoric, numai din unghiul de vedere al culturii române a timpului, care este pusă în fața exigenței de a integra valorile universale create de un exponent al ei, în afara hotarelor țării și, după cum bine se știe, „averea” culturală nu *se moștenește*, ci *se cucerește*. Privind lucrurile din acest unghi, aspectul cel mai direct și mai șocant care se înfățișează reflecției evaluatoare este cel al **decalajului istoric** ce se înregistrează, în această perioadă, între *recunoașterea și aprecierea operei coșeriene pe plan internațional, pe de o parte, și receptarea ei în cultura română a epocii, pe de altă parte*. Mărturisesc că acest aspect este cel dintâi care m-a izbit și pe mine, cu strania lui evidență, chiar de la prima întâlnire cu adevăratul continent coșerian, și că el a constituit, apoi, ținta celei dintâi întrebări pe care i-am adresat-o marelui savant la venirea sa în țară, în aprilie 1992⁶. Răspunsul lui Coșeriu, în aparență foarte simplu, schițează, în realitate, o cartare esențială a momentului istoric de criză în integrarea operei sale în România, cartare pe care o va relua și dezvolta, apoi, în diverse alte contexte ale ultimului său

deceniu. Lingvistul propune tratarea acestei probleme fundamentale a culturii române într-o perspectivă motivațională complex articulată, de-a lungul a trei coordonate definitorii, situate la nivele diferite: la nivelul mai general al istoriei est-europene ca atare, la un nivel particular caracteristic culturii române și la nivelul specific al confruntării cu individualitatea operei sale științifice (Coșeriu 1992b). Voi puncta această perspectivă evaluativă prin doar câteva elemente invocate de savant și relevante pentru ansamblul explicației sale istorice.

Problema eșecului „integrării adevărate” în această perioadă apare tratată prin circumscrierea unui complex motivațional indicat, „mai întâi”, generic și eliptic, prin „motivele pe care le știm cu toții, adică vremile prin care a trecut România” (Coșeriu 1992a: 811). Credincios viziunii sale filosofice asupra devenirii istorice a vieții culturale și a imperativului său, derivat din aceasta, de a „**nu confunda**” acest spațiu, funcțional autonom, cu cel al vieții politice, lingvistul nostru nu se va referi, însă, la „vremile prin care a trecut România” în modul obișnuit. Considerațiile coșeriene refuză, din capul locului, adoptarea unei perspective global-nediferențiate și esențial reduționiste, derivate dintr-o situație simplistă a culturii românești a epocii sub zodia intruziunii factorului politic și a impunerii *din afară*, a unei ideologii neprielnice libertății și creativității spirituale în ansamblul ei. Recunoscând, fără îndoială, ca și Mircea Eliade, „adâncimea” acțiunii de politizare a vieții culturale românești din primele decenii ale perioadei considerate, Coșeriu propune o abordare specifică și atent nuanțată a realităților intelectuale *concrete*, pe care le evaluează chiar din unghiul de vedere al modului în care a fost receptată propria sa operă în această etapă istorică. Relevant pentru modul de abordare coșerian mi se pare chiar felul în care lingvistul întâmpină o considerație a mea, din convorbirea inițială menționată, privind „bariera” decisivă care s-a putut interpune în calea „ideilor sale” în această privință: întrucât aceste idei „nu se potrivesc deloc cu o teorie de tipul marxist, de exemplu, în ce privește esența limbajului”, sugeram direct că „*paravanul unei anumite ideologii în teoria limbajului*” ar putea explica fenomenul global al crizei integrării și al decalajului istoric vizat (*Ibidem*: 812). Coșeriu respinge politicos o generalizare în acest sens, aducând în discuție cazul, de relevanță hotărâtoare, al modului în care a fost tratată cartea sa „cea mai importantă”, *Sincronie, diacronie și istorie*, în Uniunea Sovietică –

pe de o parte, și în România – pe de altă parte. Pe scurt, în ambele țări viața culturală era dominată, cum se știe, la fel de net, de filosofia și ideologia marxistă și, conform generalizării simplificatoare propuse, ar trebui să presupunem, așadar, că acțiunea de „barare” a ideilor sale s-a manifestat în mod identic sau cel puțin esențial asemănător în ambele contexte culturale. Realitatea concretă infirmă însă în mod categoric o asemenea extrapolare, atât sub aspectul „recunoașterii” valorice a capodoperei coșeriene, cât și sub cel al receptării ei integrative în noile contexte. Lingvistul nostru subliniază, astfel, că cea dintâi traducere a cărții în discuție s-a publicat, de fapt, la scurt timp după ediția spaniolă originală de la Montevideo (1958), în 1963, tocmai în limba rusă, la Moscova, și anume în cadrul colecției academice de prestigiu dedicate operelor internaționale „înnoitoare în lingvistică” (*Novoe v lingvistike*). Mai mult, cartea este introdusă, cum observă Coșeriu, printr-o „prefață foarte marxistă”, în care un important lingvist rus al epocii, V. A. Zvegînțev, recunoștea deschis că „și noi, marxiștii, avem de învățat de la această teorie” (Apud Coșeriu 1992a: 812). Or, situația se prezintă radical diferit în contextul culturii române. Traducerea și editarea acestei capodopere a lingvisticii moderne s-a putut realiza la noi numai după aproape 40 de ani de la ediția princeps din Montevideo, în 1997 (!), și trebuie adăugat, în *sprijinul argumentării lui Coșeriu*, că evenimentul nu s-a produs aici ca urmare a vreunei acțiuni strategice a Academiei Române sau a vreunei universități ori societăți științifice din țară, ci este rezultatul efortului singular și al devoțiunii exemplare manifestate de Nicolae Saramandu⁷. Continuând linia argumentării coșeriene, voi menționa că traducerea și publicarea capodoperei sale în limba rusă la Moscova a generat, în fosta Uniune Sovietică, un semnificativ curent de dezbatere a problematicii sale teoretice și de valorizare originală a unor concepte fundamentale promovate de „eminentul” ei autor⁸. Prin comparație, nu putem consemna niciun ecou de asemenea anvergură în România, nici măcar după apariția atât de târzie a cărții în discuție.

Cazul invocat mi se pare edificator pentru modul în care trata Coșeriu problema „vremilor prin care a trecut România” și a „circumstanțelor așa de ciudate” care atestă, de fapt, eșecul integrării operei sale în cultura noastră din perioada vizată. Concluzia indusă din considerarea destinului diferit al capodoperei sale în cele două arii est-europene îl

conduce, inevitabil, într-o primă instanță, pe lingvistul nostru, spre o sentință dureroasă pentru cultura română a vremii: „**s-ar fi putut și aici să se adopte cel puțin aceeași atitudine ca în Uniunea Sovietică**” (Coșeriu 1992a: 812; subl. n. – M.B.) Cu toate acestea, Coșeriu își amendează, imediat, această primă sentință, prin recursul la un complex de *circumstanțe atenuante* de specială relevanță pentru întregul proces. El se vede nevoit să recunoască astfel faptul că, „în general, cultura rusă, mai ales la centrul puterii, a fost mult mai deschisă decât cultura din celelalte țări așa-zise «socialiste»” – recunoaștere pe care o sprijină pe o explicație istorică lapidară, ce merită să fie reținută în întregime: „Acolo, fiind la centru, savanții și oamenii de cultură *se temeau mai puțin și puteau justifica acest interes* [pentru noile dezvoltări din știința internațională occidentală] *mult mai bine*, pe când în celelalte țări, ce depindeau mai mult sau mai puțin de acest centru, *nu se mai făcea și discuția cu ceilalți, adică cu «opозиția» culturală*, fiindcă se înțelegea că aceasta a fost făcută deja în Uniunea Sovietică și că aici li se dădea baza sigură și «definitivă», din punct de vedere teoretic, pentru a continua studiile concrete” (Coșeriu 1992a: 812-813; subl. n. – M.B.). Cum reiese limpede din formularea sa pătrunzătoare, problema „integrării” în această epocă istorică trebuie considerată, în primul rând, prin raportare la statutul și „sarcinile” considerabil diferite ale „savanților și oamenilor de cultură” din cele două sfere culturale. „Deschiderea” mai mare din sfera sovietică are ca temei statutar poziția ierarhică de supraordonare care li se atribuie, ‘din principiu’, exponenților ei în raport cu cei din România, de exemplu. Prin asumarea, cel puțin convențională, a poziției lor proprii în această ierarhie transculturală, oamenii noștri de cultură nu puteau să se substituie, așadar, autorității de la „centru”, căreia îi revenea – într-un fel de ‘distribuție internațională socialistă a muncii’, tacit acceptată – sarcina, *de jure și de facto*, de a „purta discuția” cu curentele inovatoare, inclusiv cu „opозиția culturală” occidentală, și de a furniza „baza sigură și «definitivă», din punct de vedere teoretic” a studiilor concrete din domeniul științelor socio-umane.

Întregul complex motivațional, definitoriu pentru cazul concret al confruntării cu înnoirea radicală a acestui domeniu – prin reînțemeierea coșeriană a științei limbajului ca știință centrală a *culturii* (și nu a unui simplu „instrument de comunicare socială”, cum impunea dogma marxistă) – ar trebui serios aprofundat, desigur, și prin considerarea

complementară a factorilor reperabili la nivelele adiționale distinse de lingvistul nostru. Răspunzătoare pentru eșecul integrării în această perioadă nu este numai „**teama de a greși**” – care a putut fi, după toate probabilitățile, *mai mare* la oamenii noștri de cultură, *chiar la „vârful puterii”*. Răspunzătoare pentru eșecul integrării în România acestei perioade se dovedește și atitudinea *de neîncredere față de valorile proprii*, pe care lingvistul o sesizează ca „*permanentă într-o cultură încă în dezvoltare și într-un sens tânără*”, cum este a noastră, asociată cu „tendința de a se teme de valorile naționale, de a le recunoaște numai când ele au fost recunoscute și s-au afirmat deja puternic în străinătate” (Coșeriu 1992a: 811). Această „dimensiune”, pe care savantul o consideră „poate caracteristică pentru cultura română”, se conturează, fără îndoială, mai pregnant, în *a doua jumătate a perioadei critice analizate*, i.e. în epoca cunoscutei „deschideri a culturii române spre valorile spirituale europene occidentale” – începută în preajma anului 1970. În această etapă se afirmă și tendința de discreditare a efortului de „afirmare a valorilor românești” și de a „prefera ca ghiduri mai curând anumite concepții dezvoltate în străinătate sau care sunt la modă într-o anumită țară, de exemplu în Franța (*mai ales*)” (Coșeriu 1992a: 811; Coșeriu 2001a: 786 ș.a.). Coșeriu pune pe seama manifestării acestei tendințe întregul curent „antitraditionalist” – ce se va amplifica de fapt în perioada imediat următoare cotiturii istorice din 1989 –, care va influența și el, în bună măsură, modul în care a fost tratată opera sa în contextul cultural românesc. Dintre aspectele concrete, invocate frecvent în această privință, rețin ca deosebit de semnificativă referința sa expresă la prezentări panoramice de anvergură, realizate în România în domeniul lingvisticii, pe de o parte, și în cel al teoriei literare, pe de altă parte, în care contribuțiile sale concrete apar total ignorate sau chiar atribuite unor personalități ori curente „la modă”, dar „mai mult sau mai puțin trecătoare”⁹.

În sfârșit, deficiența fundamentală în receptarea ansamblului operei coșeriene în România perioadei vizate trebuie pusă în legătură cu complexul motivațional cel mai profund pe care savantul îl distinge în procesul integrării sale culturale și științifice. În formularea lingvistului însuși, explicația cea mai adâncă pentru dificultatea receptării și pentru decalajul temporal al procesului de integrare a operei sale trebuie căutată în însuși „terenul principal de cercetare [al său] și terenul

de la care [pleacă] pentru a deschide, cu aceeași cheie, și alte domenii ale culturii” (Coșeriu 1992a: 812). În primul rând, lingvistica și teoria limbajului „au mai puțină răspândire publică și sunt mai puțin «la modă» decât alte aspecte ale culturii”, cum ar fi, bunăoară, domeniul literar sau domeniul filosofic general. Teoria limbajului și lingvistica generală se bucură, evident, de „mai puțin interes” și mai puțină „accesibilitate”, ceea ce poate explica, fără îndoială, și dificultatea mult mai mare, de ‘principiu’, pentru integrarea în mediul cultural românesc a operei științifice a lui Coșeriu, în comparație cu operele altor mari creatori români „care s-au realizat în străinătate”, cum ar fi Eugen Ionescu, Mircea Eliade sau Emil Cioran (menționați frecvent de lingvistul nostru și situați în această ordine pe scara sa valorică – Coșeriu 1999: 580; Coșeriu 2001a: 786; Coșeriu 2001b: 806). Situația mi se pare cu atât mai păguboasă pentru noi, cu cât creația științifică a lui Coșeriu s-a înscris, chiar de la începuturile ei, cum am văzut, în proiectul global al unei fundamentări științifice unitare și „integrale” a domeniului umanoarelor și ea se revelează, astăzi, tot mai pregnant ca vizând chiar nucleul central al reîntemeierii teoretice a întregului domeniu al disciplinelor culturale.

Sintetizând cele două ‘momente’ punctate în prezentarea de față, se poate conchide că, împreună, acestea schițează cadrul istoric general în care trebuie înscris și evaluat procesul de integrare a lui Eugeniu Coșeriu în lingvistica și cultura română. Acest cadru nu include, evident, momentul actual – desigur, hotărâtor pentru finalizarea, sub raport strict științific, a procesului de ansamblu vizat –, dar ne ajută să înțelegem exigențele de principiu și perspectivele de viitor ale integrării operei coșeriene. Pentru a deschide, doar, noul orizont problematic, mi se pare că orice efort hermeneutic se cuvine să pornească, și de data aceasta, de la ghidul orientativ oferit chiar de lingvistul nostru. Judecata sintetică, formulată în ultimele mărturisiri ale vieții sale, mi se pare că situează întreaga dezbatere la un nivel de exigență și gravitate excepțională: „din punctul de vedere al culturii românești, nu pot spune că aș fi fost cumva integrat, fiindcă, în realitate, eu nu am pătruns în cultura română, nici măcar în lingvistica română” (Coșeriu 2001a: 787; subl. n. – M.B.); „Nu sunt deloc mulțumit de repercusiunea concepției mele și a activității mele în România, unde s-au urmat tot felul de orientări mai mult sau mai puțin trecătoare

și nu s-a înțeles, în realitate, care este sensul activității mele” (Coșeriu 2001b: 809; subl. n. – M.B.). Verdictul extrem de sever, exprimat în aceste contexte ‘cvasi-testamentare’, nu a rămas, desigur, fără ecou în conștiința lingviștilor și a oamenilor de cultură români¹⁰. Convingerea mea este că judecata lui Coșeriu își păstrează și astăzi întreaga semnificație și actualitate culturală, ea trebuind să fie asumată, cu deplină exigență, chiar *din unghiul aspectelor fundamentale invocate în argumentarea savantului nostru*. Este adevărat că în această perioadă s-au înregistrat progrese excepționale în traducerea și editarea operei sale în România –, în primul rând prin strădania profesorului Eugen Munteanu de la Iași și a colaboratorilor săi –, ceea ce ne permite să depășim ‘decalajul istoric’ și să afirmăm că, datorită acestui aport, „principalele opere coșeriene” cunosc astăzi și o versiune în limba română. Cu toate acestea, obiecția coșeriană a inexistenței unei „strategii de ansamblu”, ridicată încă în 1992 (Coșeriu 1992d), își păstrează și astăzi validitatea, așa cum observă cu pertință Alexandru Bantoș: „procesul de «recuperare» a moștenirii coșeriene poartă un caracter aleatoriu, lipsind deocamdată o strategie unificată, coerentă și de perspectivă a traducerii și editării operei acestuia” (Bantoș 2013: 58; v. și Oancea, Obrocea 2016: 42). Obiecția mai importantă a lui Coșeriu privind faptul că „nu s-a creat niciun curent” (Coșeriu 2001a; Coșeriu 2001b) care să dezvolte, în cercetarea românească, diversele domenii și deschideri ale lingvisticii integrale, își păstrează și ea, din păcate, în mare măsură, validitatea. Aportul substanțial, realizat la București de Angela Bidu-Vrănceanu și Narcisa Forăscu, în promovarea lexematicii coșeriene, constituie, în această privință, mai degrabă o remarcabilă excepție, ce nu s-a putut fructifica pentru ansamblul lingvisticii integrale coșeriene. În sfârșit, aspectul decisiv în sprijinul judecății esențial negative a savantului nostru, cu privire la „integrarea sa adevărată” în lingvistica și cultura română rezidă, în ultimă instanță, în observația sa crucială că „**nu s-a înțeles în realitate care este sensul activității [sale] științifice**”, articulat în ansamblul acestei opere. Savantul atestă totuși o excepție în această privință, indicând interpretarea pe care am propus-o, încă în 1988, asupra concepției sale fondatoare (Borcilă 1988), precum și curentul de cercetări, inițiat în sensul dezvoltării „studiilor integraliste” în cultura română (Coșeriu 2001b: 809).

Note

¹ Pentru a ilustra acest prestigiu, ar fi suficient să se indice doar câteva din semnele care îl atestă. Astfel, a fost ales: Vicepreședinte și, apoi, Președinte al Societății Lingvistice Europene (1969-1971), Președinte al Societății de Lingvistică Romanică (1977-1983), Președinte al Societății Internaționale de Științe Umane (1985); membru de onoare al mai multor Academii de Științe și Societăți Științifice din întreaga lume, între care: Societatea de Lingvistică din Paris, Cercul Lingvistic din New York, Societatea de Lingvistică din America, Cercul de Lingvistică de la Praga ș.a.; precum și *doctor honoris causa* al unui mare număr de universități din Europa și America.

² Dintre reputații promotori ai acestei evaluări de ansamblu privind creația sa științifică, i-aș menționa, în primul rând, pe lingviștii japonezi Takashi Kamei (1981) și Kennosuke Ezawa (1985); pe germanii Jörn Albrecht, Jens Lüdtke și Harald Thun (1988) și Hans Helmut Christman (1988); pe americanul Michael Shapiro (1988); pe franceza Colette Laplace (1994); pe spaniolii José Maria Bernardo (1995) și Jesús Martínez del Castillo (2012) ș.a.

³ Pentru o succintă aproximare de ansamblu, v. Caraman (2013) (în sp., p. 120-122).

⁴ Simpozioanele și congresele internaționale dedicate lui Coșeriu au fost organizate, până acum, în Franța, la Aix-en-Provence (2007), în România, la Cluj-Napoca (2009), în Spania, la Almería (2011), în Italia, la Udine (2013), în Germania, la Postdam (2015) și în Peru, la Lima (2017). În urma acestora, au fost publicate 8 volume de culegeri ale lucrărilor.

⁵ V. Munteanu (2016: 10-12) și *infra*; Oancea, Obrocea (2016: 63-72), unde se propune și o încadrare a semnificației momentului în ansamblul dezvoltării „integralismului lingvistic în contextul culturii române” (*passim*).

⁶ Formularea acestei întrebări nu a fost lipsită, evident, și de o anumită doză de candoare: „cum se explică faptul că o personalitate recunoscută de atâtea academii de științe din lume, de atâtea foruri științifice mondiale – și care, îngăduiți-mi, se bucură de un enorm prestigiu științific în întreaga lume – este atât de puțin cunoscută la noi?” (Coșeriu 1992a: 811).

⁷ Menționez totuși că volumul anterior de interviuri (Coșeriu 1996) a fost publicat cu sprijinul Fundației Culturale Române, conduse, pe atunci, de regretatul Augustin Buzura, iar volumul din 1997 a apărut sub egida Editurii Enciclopedice din București.

⁸ O examinare analitică și critică a acestui întreg curent a fost întreprinsă în cea dintâi teză de doctorat consacrată, în România, lui Coșeriu, de către Eugenia Bojoga, la Cluj (v. Bojoga 2000; 2003).

⁹ Se cuvine să întâmpinăm reproșul repetat adresat lui Sorin Alexandrescu de a fi ignorat total direcția hermeneutică promovată în lingvistica textului cu mărturisirea că, în momentul alcătuirii, împreună cu Mihail Nasta, a celebrei antologii privind „orientările moderne în poetică și stilistică” (1972), nu s-a putut beneficia de însăși baza orientării filosofice coșeriene (comunicare personală din 1981 – M.B.).

¹⁰ Reflecțiile prilejuite de aceste ultime mărturisiri s-au orientat în două direcții distincte: pe de o parte, s-a urmărit o atenuare a sensului lor conceptual, prin sublinierea „sentimentului dureros” încercat de savant „în momentul despărțirii de noi” (Anghelescu 2002: 12); pe de altă parte, mai aproape de spiritul mărturisirilor citate, s-a insistat asupra cerinței ca opera lui Coșeriu „să fie mai cunoscută în România: publicată, interpretată, integrată”: „Este o sarcină a noii generații” (Caragiu Marioțeanu 2004: 14).

Bibliografie

Anghelescu 2002 = Nadia Anghelescu, *Eugeniu Coșeriu, profesorul nostru*, în „Adevărul literar și artistic”, 17 septembrie, 2002, p. 12.

Bantoș 2013 = Alexandru Bantoș, *Eugeniu Coșeriu și „revenirea sa acasă”*, în „Limba Română”, Chișinău, nr. 5-6/215-216, 2013, p. 5-8.

Boc 2007 = Oana Boc, *Textualitatea literară și lingvistica integrală. O abordare funcțional-tipologică a textelor lirice ale lui Arghezi și Appolinaire*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2007.

Boc 2016 = Oana Boc, *De la funcția semnificativă la finalitatea poetică*, în Vilcu, Bojoga, Boc (eds.), 2016, p. 129-148.

Bojoga 2000 = Eugenia Bojoga, *Ideologie și lingvistică. Receptarea operei lui E. Coșeriu în fosta U.R.S.S.*, Cluj-Napoca, Universitatea Babeș-Bolyai, 2000, (teză de doctorat).

Bojoga 2003 = Eugenia Bojoga, *La théorie d'Eugenio Coseriu et la linguistique soviétique*, în Vincenzo Orioles (ed.), *Studi in memoria di Eugenio Coseriu*, Università degli studi di Udine, Centro Internazionale sul Plurilinguismo, 2003, p. 9-30.

Borcilă 1988 = Mircea Borcilă, *Eugeniu Coșeriu și orizonturile lingvisticii*, în „Echinox”, 1988.

Borcilă 2001 = Mircea Borcilă, *Eugeniu Coșeriu, fondator al lingvisticii ca știință a culturii*, în „Limba Română”, Chișinău, XI/4-8, 2001, p. 48-55.

Caragiu Marioțeanu 2004 = Matilda Caragiu Marioțeanu, *Eugeniu Coșeriu – savantul și omul*, în *In memoriam Eugeniu Coșeriu*. Extras din „Fonetica și Dialectologie” XX-XXI (2001-2002), București, Editura Academiei Române, 2004, p. 7-14.

Caraman 2013 = Viorica-Ela Caraman, *Moștenirea științifică a lui Eugeniu Coșeriu și resurecția studiilor integraliste*. Dialog cu Mircea Borcilă, în „Limba Română”, Chișinău, 5-6/215-216, 2013, p. 116-124.

Coșeriu 1992a = Eugeniu Coșeriu, *Să vorbim cu vocea noastră, însă pe planul universal al culturii*, Interviu de Mircea Borcilă, în „Apostrof”, III, 11(30), 1992, p. 13.

Coșeriu 1992b = Eugeniu Coșeriu, *Despre drumul spre conturarea viziunii „integraliste”*, Interviu de Dora Pavel, în „Apostrof”, III, nr. 11 (30), 1992, p. 12.

Coșeriu 1992c = Eugeniu Coșeriu, *„Drumurile noi” în știință și „școlile lingvistice” din România*, Interviu de Eugen Munteanu, în „Cronica”, XXVII, nr. 12 (1286), 1992, p. 12-15.

Coșeriu 1992d = Eugeniu Coșeriu, *Cu privire la sensul înnoitor al lingvisticii integrale*, Interviu de George Bogdan Țăra, în „Analele Universității din Timișoara”, XL, 2002, p. 17-37.

Coșeriu 1996a = Eugeniu Coșeriu, *Lingvistica integrală*, Interviu realizat de Nicolae Saramandu, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996.

Coșeriu 1996b = Eugeniu Coșeriu, *Ființă și limbaj*, Interviu realizat de Lucian Lazăr, în „Echinox”, XXXVII, nr. 9-10-11, 1996, p. 3-6.

Coșeriu 1997 = Eugeniu Coșeriu, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*, Versiune în limba română de Nicolae Saramandu, București, Editura Enciclopedică, 1997.

Coșeriu 1998 = Eugeniu Coșeriu, *Concepția mea despre limbaj și lingvistică și receptarea ei în diferite țări ale lumii*, în „Limba Română”, Chișinău, nr. 6, 1998, p. 13-17.

Coșeriu 1999 = Eugeniu Coșeriu, *Deontologia culturii*, în „Echinox”, XXXI, nr. 7-8-9, 1999, p. 22-24.

Coșeriu 2001a = Eugeniu Coșeriu, *Cu privire la integrarea concepției mele în cultura română*, în „Curierul românesc” II, XIII, nr. 11, (178), 2001, p. 15-19.

Coșeriu 2001b = Eugeniu Coșeriu, *Despre spiritul critic în spațiul cultural românesc*, Convorbire cu Angela Furtună.

Coșeriu 2001c = Eugeniu Coșeriu, *Integralismul ca „Program” în științele culturii*, Interviu de Constantin Severin, *text inedit*.

Faur 2013 = Elena Faur, *Integral Semantics and Conceptual Metaphor: Rethinking Conceptual Metaphor Within an Integral Semantics Framework*, în R. Fusaroli, S. Morgagni (eds.), *Cognitive Semiotics. Conceptual Metaphor Theory: Thirty Years After*, Berlin, Mouton de Gruyter, V (1-2), 2013, p. 108-139.

Kabatek, Murguía 1997 = Johannes Kabatek, Adolfo Murguía, *Die Sachen sagen, wie sie sind. Eugenio Coseriu in Gespräch*, Tübingen, Gunter Narr Verlag, 1997.

Martínez del Castillo 2012 = Jesús Martínez del Castillo (coord.), *Eugenio Coseriu (1921-2002) en los comienzos del siglo XXI*, Analecta Malacitana, Universidad de Málaga, Málaga, 2012.

Munteanu 2011 = Eugen Munteanu, *En guise de préface. La postérité d'Eugenio Coseriu*, în „Anuar de Lingvistică și Istorie Literară”, „Lucrările Colocviului Internațional Eugeniu Coșeriu – 90 de ani de la naștere”, (Iași – Bălți, 27-29 iulie, 2011), p. 7-13.

Munteanu 2016 = Eugen Munteanu, *Despre iubire, admirație și patriotism*, *Cuvânt înainte la Popovici 2016*, p. 10-12.

Oancea, Obrocea 2016 = Ileana Oancea, Nadia Obrocea, *Integralismul lingvistic în contextul culturii române*, în Vilcu, Bojoga, Boc 2016, p. 63-74.

Popovici 2016 = Teodor Popovici, *Marele Coșeriu – reper fundamental al lingvisticii moderne*, Chișinău, Universul, 2016.

Vilcu 2010 = Dumitru Cornel Vilcu, *Orizontul problematic al integralismului*, Vol. I. *Integralism și fenomenologie*, Cluj-Napoca, Argonaut & Scriptor, 2010.

Vilcu 2016 = Dumitru Cornel Vilcu, *Epistola întâi către coșerieni. Despre primaritatea Treității, sau despre sensul și limitele imperialismului semiotic*, în Vilcu, Bojoga, Boc 2016, p. 231-256.

Vilcu 2013 = Dina Vilcu, *Întemeierea teoretică a lingvisticii în integralism și generativism. Abordare comparativă de ansamblu cu aplicare la problematica determinării*, Cluj-Napoca, Universitatea Babeș-Bolyai, 2013 (teză de doctorat).

Vilcu, Bojoga, Boc 2016 = Dumitru Cornel Vilcu, Eugenia Bojoga, Oana Boc (eds.), *Școala coșeriană clujeană. Contribuții*, vol. I, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2016.

Tămâianu-Morita 2002 = Emma Tămâianu-Morita, *Integralismul în lingvistica japoneză. Dimensiuni – impact – perspective*, Cluj-Napoca, Clusium, 2002.

Tămâianu-Morita 2004-2005 = Emma Tămâianu-Morita, *Despre situația prezentă și viitorul integralismului în lingvistica românească*, în „Dacoromania” IX-X, Cluj-Napoca, 2004-2005, p. 61-73.